

Érzékeny zónák – Az univerzális fogalmak relativizációja TÁRSADALMI NEM

KÉSZÍTETTE: Daniela Salamandra

1. A nemek kérdése: nagyon érzékeny terület

Minden társadalom a férfiaknak és nőknek szánt konkrét szerepek köré épült, de ezek a szerepek hely és idő szerint jelentősen eltérhetnek egymástól.¹

A nemek kifejezik azt a választ, amelyet a társadalmak - a saját kontextusában - az olyan alapvető kérdésekre talált, mint:

1. ábra - Forrás: Pexels/@timmossholder

Mi a férfi? Mi a nő?

Mi az intersexuális személyek szerepe, hol a helyük?

Mit kell tennie/tehet egy férfi vagy egy nő a csoportban?

Milyen magatartásformákat kell tiszteletben tartani a kapcsolataikban?

Fontos megőrizni ezeket a nemi különbségeket?

Kinek van hatalma ki felett? Mikor??

Ez tehát egy fontos és megosztó fogalomkör, mivel egyrészt elválasztja és kategóriákba sorolja az embereket (férfi, nő, intersexuális), másrészt viselkedés és elvárások sokaságában nyilvánul meg, amelyek csoportonként - és néha egy csoporton belül is - nagyon különbözhetnek egymástól.

Emiatt a nemek kérdése szinte minden kultúrában rendkívül érzékeny kérdés.

Geert Hofstede (Hofstede, 1986) a kulturális összehasonlításról szóló munkájában rámutat, hogy a nem a különböző kultúrákból származó emberek közötti találkozás egyik különösen érzékeny eleme. „Tabu dimenzióknak” nevezi, mert ezen a területen a kultúráknak sok igen erős előírása van, és az egyén számára a saját kultúrájában jelen lévő domináns nemi megnyilvánulásoktól eltérő tapasztalatai fenyegetésként, valamint a másik megvetésének, sőt elnyomásnak is érzékelhetőek. Ezek a kulturális előírások számos olyan dimenziót érintenek, amelyek alapvető fontosságúak az identitás meghatározásának szempontjából, például az anyai és apai szerepek, a házasság és szaporodás közötti kapcsolat, és általában a férfi, a nő és a szociális környezetük közötti kölcsönhatások.

---

¹ „A nemi szerepekkel kapcsolatos társadalmi elvárások az egyén társadalmi-gazdasági, politikai és kulturális háttérétől, valamint olyan más tényezőktől is függ, mint a faji vagy etnikai hovatartozás, a társadalmi osztály, a szexuális orientáció és a kor. A nemi szerepek tanultak, és az emberi társadalmak között és azokon belül is nagymértékben eltérnek, ráadásul idővel változnak.” <https://www.coe.int/en/web/compass/gender>

Margalit Cohen-Emerique (Cohen-Emerique, 2011), amikor érzékeny területekről beszél, „irányadó képekről” beszél (Chombart de Lauwe, 1967): „Hatásos szemléltető eszközök, nem mindig tudatosak, de nagy hatással bírnak, mivel a személyiség kulturális alapjaiból gyökereznek, olyan tudattalan dimenzióiból, mint a nemi identitás és a szülői azonosulás.”²

Az egyén nemi reprezentációja ezeken az irányadó képeken alapul, amelyek az identitásunk felépítésének alapját képezik. A jéghegy metaforáját (Kluckhohn, 1948) használva azt is mondhatjuk, hogy ez a jéghegy alapja, az egyéni és kollektív identitás fundamentuma és rendkívül érzékeny területe.

Más tanulmányok megerősíteni látszanak ennek az érzékeny területnek a fontosságát.

Françoise Héritier (Héritier, 1996) Lévi-Strauss munkásságára támaszkodva mutatja be, hogy az emberiség - a fizikai különbözőség és a nemek reprodukcióban betöltött eltérő szerepének érzékelése alapján - a gondolkodásának alapvető bináris kategóriáját fogalmazta meg, az azonos/különbözőt. Héritier e modell alapján alkotta meg azokat a bináris oppozíciókat, amelyek alapján a társadalmi szervezetről gondolkozunk és a világról alkotott térképünket megrajzoljuk (erős/gyenge, nyilvános/magán, kollektív/individuális).³

Az oktatók által tapasztalt sokkélmények gyűjteménye bőségesen alátámasztja a nemek érzékeny dimenzióját: a szakmai gyakorlatuk során tapasztalt sok megrázkódtatás valóban ehhez a területhez kapcsolódik. E sokhatások alapján érdekesnek tűnik számunkra, hogy a nemek konstrukciójának két dimenziójára összpontosítsuk elmélkedésünket: a nemi szerepek többé-kevésbé erős megkülönböztetésére, valamint a nemek bináris elkülönítésére.

2. A nemi szerepek megkülönböztetése

1. ábra - Forrás:
Pexels/@Lieven Soete

A nemekről való gondolkodás első töréspontja az volt, amely lehetővé tette a biológiai nem (sex) megkülönböztetését a társadalmi nemtől (gender). Ez alapvető fontosságú volt, hiszen rávilágított arra a tényre, hogy a gender nem megváltoztathatatlan biológiai tény, hanem társadalmi konstrukció, és mint ilyen, relatív és változó.

A nemek kifejezik, hogy egy adott társadalom mit vár el a férfiaktól és a nőktől. Simone de Beauvoir (Beauvoir, 1946) elsőként tett különbséget a biológiai és társadalmi nem között. „Senki nem születik nőnek, azzá lesz.” Ezzel arra a tényre akart rávilágítani, hogy a nemi identitás a biológiai nem társadalmi konstrukciója. Ez a művelet lehetővé teszi a társadalmi nem „denaturalizálását”, és felvet egy fontos kérdést: ha a „biológiai” és a „társadalmi” két elkülönült terület, akkor az az elképzelés, hogy a férfiak és nők közötti hatalmi egyenlőtlenségek anatómiai különbségekből erednek, elveszíti magától értetődő voltát.⁴

Erre az első felvetésre építve a társadalmi nemekkel foglalkozó terület számos tanulmánya megmutatta, hogy a nemi szerepek társadalmi konstrukció termékei, és hogy kontextusonként és idővel változhatnak.

E terület egyik pillére Margaret Mead munkássága⁵, aki már az 1930-as években „nemi szerepekről” beszélt: „Ha bizonyos attitűdök, amelyeket hagyományosan a női

² Cohen-Emerique, 2011, 180. o.

³ Mead, 1963, p.14.

⁴ Beren and others, 2020, p.68.

⁵ Mead, 1966 ; Mead 1963.

temperamentumhoz társítunk – mint például a passzivitás vagy a gyerekek szeretete –, az egyik törzsben könnyedén lehetnek jellemzőek a férfiakra, egy másikban pedig éppen ellenkezőleg, a férfiak elutasítják őket, akkor nőként nincs okunk azt hinni, hogy ezeket az attitűdöket visszavonhatatlanul meghatározza az egyén neme.”⁶

Három pápua-új-guineai társadalom megfigyelésén keresztül Mead megmutatta, hogy az általában a nemekhez kapcsolódó tulajdonságok nem közvetlenül a biológiai nemből erednek. A szülők szerepe és hozzáállása a gyereknevelésben nem rögzített, és társadalmanként eltérő lehet. A tchambouliaknál például a nők felelősek a gazdasági erőforrásokért, vadásznak és halásznak, a díszekkel borított férfiak pedig szobrászkodnak, festenek és táncolnak. Az arapesheknél az apa ugyanolyan felelősséggel tartozik az újszülött teljes védelméért, mint az anya: a születés után tartózkodik a munkától, és az anya mellett alszik szexuális kapcsolat nélkül, amíg a gyermek kicsi. A mundugumor nők számára az anyaság nem kívánatos teher, a csecsemővel való kapcsolatuk távol áll a szelíd és védelmező anya sztereotip képétől: „*gyűlölik a terhességet, nem szeretik a gyerekeket... állva szoptatják a gyerekeiket, és evés után eltolják őket maguktól.*”⁷

Más kutatók által a közelmúltban azonosított egyéb példák is megerősítik, hogy a nemi szerepek alkalmazása során számtalan változó létezik.

A családi minták nem csak a házasság és az apa és anya szerepe köré szerveződhetnek. Például a kínai Congning régiójában élő földművelő nép, a Nâ rokonsági rendszerében nem létezik sem a házasság, sem az apaság fogalma, és a nyelvükben sincs olyan kifejezés, amely az apát vagy az apósokat jelölné. Társadalmukban az egyetlen létező kötelék az anyai és testvéri kapcsolat. A családmodell nem a mesterséges pár köré épül: a nők és a lányok a testvéreikkel, a férfiak a nővéreikkel és az unokaöccseikkel élnek együtt. A szaporodás a „nana sésé”, azaz a titkos látogatások elvén alapul.⁸

E példák megmutatják, hogy a nemi szerepekről és elvárásokról alkotott elképzelések egy társadalmi konstrukció termékei, és ezért szorosan kötődnek az őket létrehozó kontextushoz.

Geert Hofstede egy másik fontos dimenziót emelt ki a nemek konstrukciójában: a nemi szerepek közötti differenciáltság mértékét, és az egyes szerepekhez kötött előírásokat.⁹ Szerinte egyes társadalmakban erős távolságtartás tapasztalható a hagyományosan nőnek vagy férfinak tulajdonított szerepektől, míg más társadalmakban ez a távolságtartás kisebb mértékű. Ez a távolságtartás a gyakorlatok és viselkedések széles skáláján fejeződik ki: például a férfiak és nők szakmájukkal kapcsolatos választásán, az interakció és az udvariasság szabályain, az öltözködési szabályokon, a térhasználaton, a családon belüli szerepen és a hatalommegosztáson. Az itt összegyűjtött sokkémények közül több is e nemi dimenzió körül forog, és azt mutatja, hogy gyakran – attól függően, hogy ki melyik irányzathoz tartozik – a szerepek egyértelmű szétválasztását retrográd (és gyakran elnyomó) magatartásnak, míg a szerepek felcserélhetőségére irányuló tendenciát az erkölcs és a hagyományos családmodell veszélyeztetésének tekintik.

⁶ Mead 1963 p. 311-312.

⁷ Mead 1963, p. 86.

⁸ Hua Cai 1997, in Pauli 2011.

⁹ A holland szociológus alapkutatásaiban (Hofstede, 1998) öt dimenzió mentén javasolja mérni a kultúra hatását a munkahelyi értékekre és viselkedésre: hatalmi távolság, individualizmus-kollektívizmus, bizonytalanság kerülés, jövőorientáció, férfiasság-nőiesség.

Az azonosított összeütközések a tér képviselőinek differenciálódása, a családon belüli szerepek és feladatok differenciálódása, valamint a nők jogainak tiszteletben tartása körül forognak.

A sokkémények számos példáját a képzési környezet által létrehozott vegyes tér szükségessége vált ki. Ezek a sokkémények világosan megmutatják, hogy a tér nem minden kulturális kontextusban semleges. Egyes kultúrákban a férfiak tere egyértelműen elkülönül a nők terétől, és amikor a férfiak és a nők közös térben találják magukat, az interakciókat számos norma szabályozza, amelyek meghatározzák, hogy egyikük vagy másikuk mit tehet és mit nem.

Így például egy újonnan érkezőknek tartott állampolgársággal kapcsolatos workshop oktatója beszámolt arról, amikor egy pár vegyes környezetbe került, például egy oktatóteremben, ahol férfiak és nők is voltak.

„Az újonnan érkezőknek szóló képzéseken gyakran váltogatom az kis- és nagycsoportokban végzett tevékenységeket. Néha játékokat javaslok, hogy kapcsolatot teremtsék a csoportban. Az egyik csoportban a „citrom-citrom” játékot javasoltam, amelynek lényege, hogy gyorsan és véletlenszerűen kell helyet cserélni.

Az egyik résztvevő odajött hozzám, és azt mondta, hogy inkább nem vesz részt a játékban. Később a nő elmagyarázta, hogy a játék kellemetlenül érintette, mert az ő közösségében nem jó ötlet, ha egy nő olyan férfi mellé ül, aki nem a férje, különösen, ha a férje ugyanabban a szobában van.”

Hasonlóképpen, a francia nyelvoktató által leírt esetben:

„Az osztályterem ajtaja nyitva volt, egy úriember jött be a folyosóra, és amikor meglátta a vegyes csoportot az osztályban, felkiáltott: Á! Itt férfiak vannak! A feleségem nem jön.” Minden előzetes köszönés nélkül. Megdöbbenett az agresszióknak ez a kitörése. Folytatta a kiabálást: „vannak férfiak, vannak férfiak, vannak csak nőknek tartott órák?”.

Hátrébb fiatal felesége ijedt tekintettel álldogált. Hívtam a koordinátoromat, aki megmagyarázta neki, hogy a feleségének kell megtennie a regisztrációhoz és a személyazonosságának bejelentéséhez szükséges lépéseket (hogy független legyen), és hogy ő csak elkísérheti a feleségét. Az úriember a feleségével együtt távozott, kicsit úgy, ahogy jött, köszönés nélkül. Az osztályomban tanulók szemtanúi voltak a jelenetnek, és egyikük megjegyzést tett, hogy az ő országában gyakran ilyenek az emberek. Ebből a megjegyzésből megértettem, hogy a férfi használhatja a hatalmát, ha a feleségéről van szó.

Borzalmas emlékem van erről a mini-veszekedésről, mind a tartalmát, mind a formáját tekintve.”

Ebben a helyzetben az a tény, hogy az osztály vegyes, arra készíti a férfit, hogy megtiltsa a feleségének, hogy részt vegyen a képzésben. E férfi számára elképzelhetetlen, hogy a felesége vegyes térben, más, a családon kívüli férfiak jelenlétében kerüljön különböző interakciókba.

Ez a reakció a tréner számára sok forrását jelenti, különösen azért, mert egy állampolgársági workshop vezetőjeként az a feladata, hogy különböző származású emberek közötti találkozási lehetőségek megteremtésével ösztönözze a csoportban egy közös kultúra kialakulását, és a résztvevők keveredése a tréningteremben számára e cél elérésének alapvető eszköze. A résztvevők számára ez az erőltetett keveredés sokkhatással is járhat, hiszen ahogy Margalit Cohen-Emerique rámutat, „a nyugati civilizációban a teret feladatok és életkorok szerint

szervezik, olyan elv szerint, amely teljesen idegen a nemek elkülönítésétől és az elkülönített és ellenőrzött tér fogalmától, mint a muszlim társadalmakban.”

Ráadásul az egyenlőség „nyugati” értékeit magáévá tevő oktató számára az ilyen viselkedés a nőkkel szemben diszkriminatívnak tűnhet, és - akár öntudatlanul is - ellenséges reakciót vált ki a férfiakkal szemben, akiket itt elnyomóként érzékelnek.

Ahogy ez a példa is mutatja, a nemi normák, mint a férfiak és nők közötti kapcsolatokat szabályozó rendszer, elválaszthatatlanul összekapcsolódnak a hatalmi viszonyokkal és hierarchiákkal.

A tréner ilyenkor különösen erős feszültséget élhet át, mivel az ilyen helyzetek szembesítik azzal a ténnyel, hogy ő maga is hordozója lehet azoknak a sztereotípiáknak, amelyeket el kell oszlatnia: a nemi szerepek és identitás nyugati mintájának állítólagos felsőbbrendűségét a migránsok „elmaradott” modelljével szemben.

Így a francia nyelvtanár heves reakciója azzal magyarázható, hogy különösen fenyegetve érezte a nők emancipációjának és egyenjogúságának által nagyra tartott értékeit: „Hátrébb fiatal felesége ijedt tekintettel álldogált. Hívtam a koordinátoromat, aki megmagyarázta neki, hogy a feleségének kell megtennie a regisztrációhoz és a személyazonosságának bejelentéséhez szükséges lépéseket (hogy független legyen), és hogy ő csak elkísérheti a feleségét.”

Margalit Cohen-Emerique hangsúlyozza, hogy a sokkhatások egyik fő oka az „archaizmusok visszatérésétől való félelem”, vagyis az elavultnak tekintett és régóta ellenzett modellek visszatérése a legújabb, törekenynek és védelemre szorulónak érzett vívmányok rovására.¹⁰

A „Ki mosogat?” című epizódban két tréner vesz részt csoportjával az ebédszüneti étkezésen.

„Korábbi munkám során tájékoztató foglalkozásokat szerveztünk a papírokkal nem rendelkező emberek számára. Ezt orientációs tanfolyamnak hívták. A cél az volt, hogy a résztvevők megkapják a szükséges információkat az egészségügyi ellátáshoz és az oktatáshoz való hozzáférésről, valamint a munkajogról és a tartózkodás legalizálásának lehetőségeiről. A tanfolyam részét képezte egy rövid ismertető Belgium történelméről és politikájáról is. A cél az, hogy az illető megismerje azt a helyzetet, amelyben van, hogy az adminisztratív akadályoztatás ellenére képes legyen egy projektet kidolgozni. A képzés 3 napon át tart.

Egyik nap az ebédszünetben, amikor étkezés után az asztalt takarítottuk, a kolléganőm megjegyezte, hogy csak a nők mosogatnak, ezért a férfi résztvevőkhöz fordult, és felkérte őket, hogy segítsenek a nőknek, mondván: „Itt Belgiumban a férfiaknak részt kell venniük a házimunkában!”

Meglepett a reakciója, és bár nem mondtam semmit, megszólalását prédikációnak láttam, őt magát pedig arrogánsnak. Úgy éreztem, hogy az idő és hely nem megfelelő ehhez a vitához.

Számomra ez egy felesleges provokáció volt.

A szóban forgó kolléga flamand származású brüsszeli szociális munkás, aki szociológiát tanult.”

A tréner észreveszi, hogy a nők végezték az összes háztartással kapcsolatos feladatot (étkezés, takarítás, előkészítés), míg a férfiak arra szorítkoztak, hogy italokat hoztak. A tréner sokkolta ez az egyenlőtlen munkamegosztás, és a férfi résztvevőkhöz fordulva arra buzdította őket,

---

¹⁰ Cohen-Emerique, 2011, p. 180.

hogy segítsenek a nőknek, mondván: „*Itt Belgiumban a férfiaknak részt kell venniük a házimunkában!*”

A tréner itt a szerepmegosztás olyan modelljével szembesül, amelyben a férfiaknak és a nőknek tulajdonított feladatok erősen elkülönülnek egymástól. A narrátor szemszögéből, amely a szerepek felcserélhetőségének egalitárius modelljén alapul, a feladatok elosztásának ilyen egyenlőtlensége elfogadhatatlan. Kollégája, akinek a referenciakerete nagyon hasonló a résztvevőkéhez, úgy érzékeli a tréner reakcióját, mint a „szakmai távolságtartás” képességének hiányát. Az egyenlőséghez és a női emancipáció értékeihez való ragaszkodása miatt - a kolléga szemében - a tréner képtelen figyelembe venni azt a tény, hogy az újonnan érkezők egy olyan csoportjáról van szó, amelynél a származási ország kulturális kontextusa még mindig erősen mérvadó.

Ahogy Margaret Cohen-Emerique megmutatja, ezt a fajta sokkot nagyon erősen érzik „ezek a szakemberek, akik mind szakmailag, mind személyesen különösen érzékenyek a modernitás ezen alapvető vívmányára, amely a nemek közötti egyenlőség (követelménye). Az ezt figyelmen kívül hagyó helyzetekkel való találkozás olyan lázadást vált ki, amely gyakran azzal a kísérlettel jár, hogy (...) a párkapcsolatban az egyenlőség státuszát próbálják érvényesíteni”.¹¹

A férfiak és nők közötti kapcsolatokat szabályozó kódok és szabályok összetettek és nagy számmal vannak jelen az interakció kontextusában, és gyakran félreértések forrását jelentik, különösen, ha fizikai közelségről van szó.

Mi történik, ha egy férfi és egy nő közös, intim térbe kerül? Amikor a testek nagyon közel kerülnek egymáshoz egy táncban?

A következő példák azt mutatják, hogy a testnek, mint a nemiség szimbolikus támaszának tudatossága hogyan jelenik meg a fizikai közelség és a közös tér révén. Ebben a kontextusban a szocializációs kódok közötti különbségek a kapcsolat természetével összefüggő félreértésekhez, és helytelennek vagy akár agresszívnek tekintett viselkedéshez vezethetnek.

Küldetésének részeként egy egyesület táncórákat és más szabadidős tevékenységeket szervez, hogy ösztönözze a belgák és migránsok találkozásait. A táncórák vezetői több, a közelséggel és a szocializációs kódokkal kapcsolatos incidensről számolnak be.

A „*Rám mosolyog, tehát akar engem*” című részben egy nő kezdeményezi, hogy egy fiatalembert táncolni hívjon. A nő többször is táncol a fiatalemberrel, és közben mosolyog rá. A fiatalember egyre szorosabban fogja a partnerét. A nőt nagyon felháborította ez a viselkedés, és panaszt tett a szervezőnél.

„Egy táncos workshop során egy fiatalember egyre szorosabban fogja a partnerét. A nő panaszlik nálam, ezért szólok a fiatalembernek. Ő azt válaszolja, hogy az, hogy ilyen közel vannak egymáshoz, megérintik egymást és mosolyognak egymásra, számára annak a jele, hogy a kapcsolatuk nagyobb intimitás felé haladhat: „Ha rám mosolyog, akkor engem akar!”

A fiatalember számára meglehetősen szokatlan, hogy egy nő kezdeményezi a táncot, hiszen az ő viszonyítási rendszerében általában a férfiak teszik ezt. Ráadásul a testek közelsége és a mosolyok arra készítetik, hogy partnere viselkedését csábítási kísérletként értelmezze.

Ugyanebben az összefüggésben más résztvevők panaszkodnak egyes férfiak állhatatosságára, akik odáig mennek, hogy megfogják a nők kezét és a táncparkettre rángatják: „a húgom is

---

¹¹ Cohen-Emerique, 2011, p. 231.

lehetnél, nem utasíthatod vissza a táncot, ha meghívlak!” Ebben a példában a férfi feljogosítva érzi magát arra, hogy kezdeményezzen, függetlenül a partnere rosszallásától.

Mindkét helyzetben a főszereplők a férfiak viselkedését tiszteletlen és kitérő magatartásként érzékelik míg a fiatalok viszonyítási keretében ez a viselkedés teljesen elfogadhatónak tűnik az ünnepi és informális kontextusban történő interakciókat szabályozó normák szerint.

3. Két nem és két gender/társadalmi nem?

Az ebben a gyűjteményben összegyűjtött sokkémények egy másik csoportja úgy tűnik, hogy megkérdőjelezi a hagyományos látásmódot, amely a nemeket a feminin és maszkulin bináris látásmód szerint különíti el. Ez a kettősség erősen jelen van társadalmainkban, olyannyira, hogy természetes és megváltoztathatatlan adottságnak tűnik. De vajon igazunk van-e abban, hogy ez a bináris látásmód általánosan elterjedt, vagy ez is egy társadalmi konstrukció eredménye és egy adott társadalom produktuma egy adott kontextusban? Mi van, ha a biológiai nem és a társadalmi nem közötti erős és szükségszerű összefüggés felállítása kevésbé általános, mint gondoltuk?¹²

Ahogy Pauli rámutat: „Ha a mi északnyugati társadalmainkban a nemi identitást a biológiai nemhez kötjük egy kizárólagos bináris látásmód alapján, amely szerint valaki a születésétől a haláláig vagy férfi, vagy nő, akkor vannak olyan kultúrák, amelyek lehetővé tették a „genderizáció rugalmasságát”.¹³ Hangsúlyozza, hogy az inuit kultúrákban a csecsemők a csoport életében jelenlévő elvárásoknak és igényeknek megfelelően biológiai nemüktől független társadalmi szerepet kaphatnak: ha egy családnak több azonos biológiai nemű gyermeke van, dönthetnek úgy, hogy a másik társadalmi nemet rendelik az újszülötthöz, és ekként nevelik fel. A társadalmi és biológiai nem közötti párhuzamosság a különböző etnikai csoportoktól függően csak a kora serdülőkortól kezdve áll helyre. A nemet a generációk közötti átörökítés is meghatározhatja: a csecsemő egy olyan ős nemét és nevét örökli, aki álmán keresztül közvetítette a szülőknek a gyermek testébe való visszatérésre vonatkozó akaratát. A nem hozzárendelésének harmadik lehetősége a sámánizmussal kapcsolatos, és különleges gyermekeket érint, akiket mágikus erővel ruháznak fel, és a biológiai nemüktől eltérő nem bőrében élnek. „Az inuitok tehát nem zárják össze a biológiai és társadalmi nemet, nem konceptualizálják ezeket merev és korlátozott kategóriákban; a határ rugalmas és alkalmazkodó, hogy a csoport egyensúlya állandó legyen.”¹⁴

Figure 2- Source: Pexels/@rodnae-prod

¹² Számos tanulmány - különösen az 1990-es évektől kezdve - kimutatta, hogy a nem fogalmának meghatározása a vizsgált kultúráktól és koroktól függően nagymértékben változik, és nem szisztematikusan egy szigorú dichotómián alapul (Raz, 2021). Ezek a tanulmányok arra is felszólítanak bennünket, hogy lépjunk túl a természet-kultúra bináris látásmódjára, és azt a hipotézist állítják fel, hogy mind a biológiai, mind a társadalmi nem társadalmi konstrukció végeredménye. Descola munkássága az 1980-as évektől kezdve a természet-kultúra dualizmus kritikájának alapja. Descola szerint ez a megkülönböztetés a nyugati kultúra sajátos és újkéltű produktuma; más kultúrákban nem létezik, és akadályozza azok megértését. Descola, *Par de-là nature et culture*, Paris, Gallimard 2005.

¹³ Pauli, 2011, p.5

¹⁴ Pauli, 2011, p. 6.

Az indiai vagy bangladesi hidzsrák ¹⁵ példája a nemi binaritás megkérdőjelezésére az egyik legismertebb a mai világban. Ők szülehetnek interszexuálisnak vagy férfinek, öltözhetnek nőnek és általában sem férfinak, sem nőnek nem tekintik magukat.

Az észak-amerikai őslakos kultúrákban a hagyományos nemi identitásnak nem megfelelő személyeket kollektíven „kétlelkűeknek”¹⁶ nevezik. Ilyen például a lakpotai Winkte nép, a Black Pides indián közösségének Ninauposkitzpe („férfiszívű nők”) tagjai.

5. ábra - Forrás: Public domain/USAID
Bangladesh

Egyes őslakos népek tehát úgy vélik, hogy legalább négy

nem létezik:

- férfi férfiak
- női nők
- női hajlamokkal rendelkező férfiak
- férfias hajlamokkal rendelkező nők

Ez a kategorizálás csak az észak-amerikai őslakos társadalmak kulturális kontextusában érthető meg. Nem feltétlenül kapcsolódik a szexualitáshoz, és nem felel meg a nyugati LGBTQ+ kategóriáknak.

Ezen túlmenően számos tanulmány buzdít arra, hogy dekonstruáljuk a nemek közötti különbségekről alkotott elképzeléseinket, és kérdőjelezzük meg a binaritás biológiai alapjait ¹⁷. Ezt a bináris szemléletet a nyugati kultúrában is egyre több kritika éri, különösen a fiatalabb generáció körében.¹⁸ A multidiszciplináris közreműködések ¹⁹ (különösen a biológia és a történelem) alapján a nem-bináris identifikációk egyre inkább érvényesülnek. Ez alapján a nemre a feminin és maszkulin közötti kontinuumként tekinthetünk, amely túlmutat a hagyományos dichotómián. Így a genderfluiditás fogalma lehetővé teszi számunkra, hogy elképzeljük, hogy az egyén olyan nemi identitást hordozhat, amely idővel és kontextusok szerint alakulhat.²⁰

A nem bináris identitás állítása körül különböző sokkhatások artikulálódnak, összegyűjtve ebben a gyűjteményben ²¹.

A „Sértett résztvevő” példáján:

¹⁵ [https://en.wikipedia.org/wiki/Hijra_\(South_Asia\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Hijra_(South_Asia))

¹⁶ <https://en.wikipedia.org/wiki/Two-spirit>

¹⁷ Lásd.: Buttler 2009; Delphy 2001, Fausto-Sterling 2012, Rougharden 2012

¹⁸ A nemek bináris szemléletének fejlődéséről ld. Alessandrini, 2019.

¹⁹ Touraille a fiúk és lányok testmagasságáról szóló tanulmányai (Touraille, 2008) szintén azt hangsúlyozzák, hogy a kulturális viselkedés jelentős hatással van a fizikai megjelenésünkre. Az állatvilággal kapcsolatos kutatások is alátámasztani látszanak a kettősség biológiai alapjának megkérdőjelezését. Joan Rougharden (Rougharden, 2012) például kiemeli a nemi formák pluralitását az állatvilágban. Thomas Laqueur (Laqueur, 1992) történeti szempontból a nemi modellek átalakulását írja le. Szerinte az uniszex modell, amely szerint a férfiak és a nők azonos természetűek, a felvilágosodásig uralkodó volt a Nyugaton, és csak a tizenyolcadik században jelenik meg a két nem felfogása úgy, hogy mindegyiküknek különálló és „összehasonlíthatatlan” természete van.

²⁰ Alessandrini, 2019.

²¹ Lásd IO1, 2. ablak: Érzékeny terület - Gender.

“Egy gyakornok hölgy, a kulturális sokk elemzését és a plenáris ülésen folytatott vitát követően csendben ült egészen az utolsó pillanatig, amikor is felelősségre vonta az oktatót, miszerint a nemek közötti különbségek tekintetében megsértette őt (érintette az egyik érzékeny területét).

Az „*Én queer vagyok*” példán:

„A nemek közötti különbségek kérdését vizsgálva, egy gyakorlat ismertetése során javasoltam a csoport felosztását férfiakra és nőkre, mire egy diáklány dacolni kezdett velem, mondván, hogy a két nem egyike sem képviseli őt, és hogy kéri egy harmadik „queer” nevű csoport létrehozását.”

A „*Fejlesztési és kulturális közvetítő*” képzés részeként a CBAI (Belgium) az „Interkulturális megközelítések” modul részeként többek között az identitás fogalmával is dolgozunk. A képzés során...

„A modul bevezető tevékenységében megkérem a résztvevőket, hogy egy mondatban határozzák meg a biológiai/társadalmi nemüket. Két résztvevő (két különböző csoportban) kifejezte, hogy képtelenek a nemüket fix módon meghatározni. Azt állították, hogy identitásuk két pólus között ingadozhat az életszakaszoktól függően: „vannak pillanatok, amikor inkább férfinak, máskor inkább nőnek érzem magam, attól függően, hogy mit tapasztalok az adott pillanatban”, vagy a pillanat kapcsolati kontextusától függően „attól függően, hogy kihez vonzódok”.

Ez a két résztvevő egyértelműen kifejezte, hogy nagyon fontos volt számukra ez a szabadság, hogy a nemüket a szokásos és domináns kategóriákon kívül határozzák meg (vagy ne határozzák meg).

A képzés kontextusában ezek a meghatározások több résztvevőt is sokként értek: néhányuk számára ezek a kifejezések egyenesen elképzelhetetlenek és értelmetlenek voltak.”

Ezek a résztvevők többnyire olyan környezetből érkeztek, ahol a nemi szerepek erősen elkülönülnek egymástól. A férfiakat és nőket elvileg egyértelműen megkülönböztetik egymástól különböző viselkedés és tulajdonságok alapján. Ez a hagyományos (szent szövegekből származó) felosztás garantálja a család klasszikus reprezentációjának fontosságát. Az ettől a mintától való eltérés a közösségi alapegység működését veszélyeztetné.

Ezek a sokkhatások egy olyan kérdésfeltevés kialakulására utalnak, amely a jelek szerint egy viszonylag fiatal közönség körében merül fel²², és amely különösen a nemek bináris szemléletének megkérdőjelezésére vonatkozik, amelyet a képzések egyes résztvevői a kényszer vagy az uralom egyik formájának érznek. Ezekben a sokkélványokban maga az oktató hozzáállása is megkérdőjeleződik. Azzal, hogy a tréner a csoport hagyományos bináris felosztását javasolja (férfiak az egyik oldalon, nők a másikon), akaratlanul is megerősítette a

---

²² A hagyományos bináris szemléletet aláásó identitásigény viszonylag újkéletű megjelenéséről lásd: Alessandrini, 2019.

többségi felfogást, és marginalizálta azokat a résztvevőket, akik nem találták a helyüket ebben a felosztásban.

Trénerként fontos tudatában lenni annak, hogy a bináris kategorizáció a testek, identitások és viselkedésének normalizálásának alapjaként működhet, kizárva így azokat, akik nem felelnek meg. Ezen kívül a tréner számára is különösen érzékeny terület lehet ez, akár azért, mert ő maga is bináris látásmódban rögzült, és a képzés során szembesülhet e dualizmus normatív és kényszerítő hatásának tudatával, akár azért, mert ő maga is valamilyen nem bináris identitással bír egy olyan kontextusban, ahol ez még messze van attól, hogy mind a nyilvánosság, mind az intézmények részéről ítélet nélkül elfogadják. A képzéssel összefüggésben ezért fontos lehet, hogy a tréner olyan etnográfiai ismeretekre támaszkodjon, amelyek segíthetnek a csoportnak abban, hogy a nemekről alkotott elképzeléseit perspektívába helyezze, valamint hogy olyan keretre reflektáljon, amely lehetővé teszi minden résztvevő számára, hogy a domináns elképzelésen túlmutató identitását is kifejezze, és végül feltegye a kérdést önmagának: „trénerként hogyan tudom figyelembe venni a résztvevőknek ezeket az érzékeny területeit, valamint a sajátomat, hogy ezek a potenciális sérülékenységek ne váljanak a sebezhetőség olyan területeivé, amelyek akadályozzák a kultúrák közötti kommunikációt?”

Források

Alessandrini, A. (2015). Peut-on choisir son identité sexuelle?. In Sciences Humaines, 266, 27. En ligne <https://www.cairn.info/magazine-sciences-humaines-2015-1-page-27.htm>

Alessandrini, A. (2019). Comprendre les transidentités. In Fondation Copernic, *Manuel Indocile de sciences sociales*, Paris, La Découverte. En ligne <https://www.cairn.info/manuel-indocile-de-sciences-sociales--9782348045691.htm>

Bereni, L., Chauvin, S., Jaunait, A. & Revillard, A. (2020). Introduction aux études sur le genre. Bruxelles : De Boeck Supérieur.

Cohen-Emerique, M. (2011). Pour une approche interculturelle en travail social, théories et pratiques. Paris : Presses de l'École des Hautes Études en Santé Publique.

Mead, M. (1948/1963). L'un et l'autre sexe. Paris: Denoël.

Pauli, C. (2011). Arrêtons de croire à la guerre des sexes ! in Agenda Interculturel, 293, 4-9.

Raz, M. (2021). Bicategorisation. In J. Rennes (Eds.), Encyclopédie critique du genre (pp.95-104), Paris, La Découverte.

Détrez, C., Châteauneuf-Malclès, A. (2016). Interview with Christine Détrez on the notion of gender. In Sciences économiques et sociales. Online <http://ses.ens-lyon.fr/articles/entretien-avec-christine-detrez-autour-de-la-notion-de-genre#ftn9>